

תמצית

כבר בשלבים הראשונים של המאבק נגד נגיף הקורונה, המעמד שהוענק לצה"ל במאמץ לאומי זה העלה חשש שמעורבותו עלול להתפתח עד כדי הפרת האיזון הנדרש במשטר דמוקרטי בין המגזר הצבאי והמגזר האזרחי. טענתו המרכזית של מאמר זה היא כי החשש מפני "מדרון חלקלק" זה הינו מופרז. עמדה זאת מסתמכת, בראש וראשונה, על עומק המחויבות שגילו מפקדי צה"ל לדורותיו לעקרון של כפיפותם לדרג האזרחי הנבחר. בנוסף, היא משקפת הערכה כי מבחינת הצבא שכרה של מעורבות יתר במשימות אזרחיות בדרך כלל יוצא בהפסדה. כבסיס לטיעון זה, המאמר מאמץ את המסגרת התיאורטית שהוצעה על-ידי פרופ' סמואל פיינר בספרו האיש על גב הסוס: מקומו של הצבא בפוליטיקה (גרסה עברית פורסמה על-ידי הוצאת "מערכות" בשנת 1982). מסקנתו היא כי גם אם לצבא ניתנת הזדמנות להרחיב את נוכחותו בתחומים אזרחיים, הסיכוי שירצה לנצל מצב זה עד כדי לקיחת אחריות בלעדית בהם, נבלם על ידי שיקולים מוסדיים פנים-צבאיים. כך גם במקרה הנוכחי. הגם שצה"ל בוודאי ימשיך לסייע ככל הנדרש לדרגים המדיניים והמקצועיים האזרחיים, ספק רב שהוא ינסה "לתפוס פיקוד" בכוחות עצמו.

הטיעון המרכזי ונסיבותיו

באביב 2020 גברו הקולות המזהירים כי צה"ל עשוי להיגרר – אולי אפילו מרצון – לניצול המעמד שהוענק לו במאבק נגד התפשטות הקורונה, ותוך כך אפשר שיופר האיזון הנדרש בין המגזר הצבאי והמגזר האזרחי במדינה דמוקרטית. הרקע לאזהרות אלה סופק בעיקר על ידי הצהרותיו החוזרות של מי שכיהן בתפקיד שר הביטחון בפרוץ המשבר ובשלביו הראשונים, ח"כ נפתלי בנט, שבמספר הזדמנויות דרש להעביר את ניהול המערכה לידי זרועות הביטחון, ובראשן צה"ל.¹ קולו של בנט לא היה בודד. בבוקרו של השישי באפריל 2020 הצטרף אליו העיתון 'ישראל היום' שפרסם, בעמודו הראשון ותחת הכותרת "תנו לצה"ל לנהל את המשבר", מכתב ברוח זו, שלטענתו נשלח על ידי הרמטכ"ל אביב כוכבי לראש הממשלה ולשר הביטחון.

1 אחד הדיווחים המפורטים ביותר הוא במאמר: "שר הביטחון בנט: 'מגפה היא כמו מלחמה – אין להסתמך רק על מומחי בריאות'". ישראל היום, 20.3.2020. <https://www.israelhayom.co.il/article/746637>. וכן: ערוץ 20, "ראיון אולפן עם שר הביטחון בנט", 31.3.2020. <https://www.youtube.com/watch?v=kQonRBDkJ3c>

התגובות לא איחרו לבוא. הצהרות השר בנט, בנוסף למעורבותם הגוברת של גופי ביטחון שונים במאבק נגד הקורונה (הפעלת מלוניות עלידי פיקוד העורף; פריסת חיילים ככוחות המסייעים למשטרה באכיפת ההסגר ובחלוקת מזון ותרופות לנזקקים במקדי תחלואה, ניצול יכולותיו של השב"כ לניטור חולים ושל המוסד לרכישת אמצעים רפואיים בחו"ל) שעוררו חשש כי ישראל כבר החלה לנוע בנתיב שכונה "מדרון חלקלק". עיקר הדאגה הייתה כי תהליך זה יסתיים בטשטוש הגבולות האמורים להפריד בין המגזר הצבאי והאזרחי במדינה דמוקרטית מתוקנת. חששות אלה בוטאו למשל עלידי פרופסור אביתר מתניה מאוניברסיטת תל אביב (לשעבר ראש מערך הסייבר הלאומי) שב-12 לאפריל טען כי: "העברת המושכות לידי גוף צבאי ולא דמוקרטי בהווייתו, יכולה להיות מובנת רק במקרי קיצון של קריסה, שבהם הצורך בהישרדות עולה על כל ערך אחר. הנכונות לוותר על ניהול משבר בדרך דמוקרטית לטובת גוף צבאי היא מוצא אחרון."² כעבור מספר ימים פורסמו דברים דומים גם במאמר מערכת בהארץ: "משבר הקורונה הוא משבר אזרחי. האיום איננו ביטחוני והטיפול מוכרח להישאר בידיים אזרחיות ובראיה אזרחית כוללת מבחינת הבריאות והכלכלה כאחד."³ תוך כדי התייחסות ספציפית לשימוש שעושה השב"כ באמצעי איכון כחלק מפעולותיו לאיתור הדבקות מנגיף הקורונה, גם נשיאת בית המשפט העליון, השופטת אסתר חיות, ציינה כי: "עלינו לשמור מכל משמר שהאירועים החריגים שעמם אנו מתמודדים בימים אלה לא יותירו אותנו עם מדרון חלקלק".⁴ טיעונים דומים הועלו שוב לקראת סוף יוני 2020, כאשר לאור העלייה המדאגה שנרשמה בשיעורי חולי קורונה לאחר פתיחה מחדש של המשק הישראלי, נתבקשה הכנסת לאשר שוב איכון חולים עלידי השב"כ (למרות הסתייגות פומבית של ראש השב"כ מצעד זה).⁵

טענתו המרכזית של מאמר זה היא כי החשש שמעורבות רחבה של מערכת הביטחון בכלל, וצה"ל בפרט, עשויה להרחיב את השפעתם על המגזר האזרחי בישראל הינו מופרז. כבר הוכח בשלב הראשון של ההתמודדות עם הקורונה כי צה"ל אמנם מגלה נכונות מרבית להושיט למנגנונים האזרחיים כל סיוע הדרוש להם. אולם, סביר להניח כי הצבא יעשה זאת כמערכת תומכת ובמטרה לחזק ולהשלים את פעולות המערכות האזרחיות. אפילו בתרחיש של חרפת המשבר (כמו במצב של 'התפרצות שנייה'), קטנים הסיכויים שצה"ל ינסה לנהל אותו, או לנצל אותו כדי לפלוש לתחומים החורגים ממשימותיו הצבאיות המסורתיות.

2 אביתר מתניה, "אסור לתת למערכת הביטחון לנהל את המשבר", ישראל היום, 12.04.2020.

<https://www.israelhayom.co.il/opinion/750737>

3 "תנו לצה"ל לעזור, לא לנהל", הארץ 14.04.2020, <https://www.haaretz.co.il/misc/article-print-page/premium-1.8764156>.
4 הדברים נאמרו במהלך דיון בבג"ץ שהתקיים ב-25.4.2020 וצוטטו בדיון: <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,1-5721276,00.html>.
5 ביטוי זהה אצל: דוד סימן טוב, שמואל אבן, "סיוע קהילת המודיעין במאבק במגפת הקורונה - יתרונות וחסרונות", מבט על, גיליון 1313, המכון למחקרי ביטחון לאומי, 4 במאי 2020. "איסוף מידע ומחקר של ארגונים ביטחוניים על הציבור הישראלי, שלא למשימות המיועדות להם, עלול להוות מדרון חלקלק לדמוקרטיה הישראלית."

6 ר' תגובות למאמרו של רן רזניק, "להחזיר את השב"כ וצה"ל למאבק בקורונה", ישראל היום, 23.6.2020; <https://www.israelhayom.co.il/article/773577>

הערכה זאת מתבססת, בראש וראשונה, על עומק המחויבות שגילו מפקדי צה"ל לדורותיו לעקרון של כפיפותם לדרג האזרחי הנבחר, מסורת שהוטמעה היטב במנגנון הצבאי הישראלי על כל חלקיו. הערכה זו מסתמכת גם על חישוב הנזקים שיגרמו לצה"ל על ידי נקיטה בצעדים לקראת הובלה בהתמודדות עם הנגיף. הטענה של מאמר זה הינה כי משקל הרווחים האפשריים העשויים להוביל את צה"ל לנוע בכיוון לא-אופייני זה, נופל בהרבה מההפסדים שיצטרך לספוג בכך.

רקע תיאורטי – תובנותיו של סמואל פיינר

בסיס תיאורטי לחישוב זה מספק מחקרו של פרופסור סמואל פיינר, חוקר מדעי מדינה בריטי, שב-1962 פרסם ספר חלוצי בשם *The Man on Horseback. The Role of the Military in Politics* (מהדורה עברית פורסמה ב-1982 על ידי הוצאת "מערכות" תחת הכותרת "האיש על גב הסוס: מקומו של הצבא בפוליטיקה"). בספר זה, שזכה להכרה בינלאומית כאחת מאבני היסוד בתחום, סוקר פיינר את יחסי צבא-מדינה במספר רב של מדינות בעולם מאז סיום מלחמת העולם השנייה, הן בחברות דמוקרטיות והן במשטרים טוטליטריים.⁶ מאגר מידע זה אפשר לו לזהות את הנסיבות המאפשרות לצבאות להתערב בתחומים אזרחיים שונים ולעתים אף מעודדות אותם לעשות כך. בו בזמן, על סמך נתונים אלה, בחן פיינר גם את המצבים בהם צבאות נרתעים מלנקוט בצעדי התערבות כאלה.

מבין שלל התובנות העולות ממחקרו של פיינר, שתיים עדיין נחשבות לנכסי צאן ברזל בחקר יחסי צבא-חברה. הן אף נראות רלבנטיות לבחינת יחסים אלה בישראל, גם בהקשר המאבק הלאומי נגד התפשטות נגיף הקורונה.

התובנה הראשונה היא קביעתו של פיינר כי המונח "התערבות צבאית" מכיל דרגות שונות של פעולות צבאיות. "התערבות", הוא הדגיש, אינה באה לביטוי רק כאשר טנקים צרים על ארמון הנשיאות, או כאשר מפקדי זרועות הביטחון מקימים משטר צבאי ישיר. מקרים כאלה, לדעת פיינר, הם הקוטב הקיצון בקשת הכוללת מדרג רחב של "מצבי התערבות" אפשריים. לכן הוא מציע לקבץ מצבים אלה לשלוש רמות, הניתנות לדירוג בסדר עולה מבחינת חומרת האיום הנשקף לעיקרון הדמוקרטי של כפיפות הצבא למוסדות השלטון האזרחיים:

6 על רקע היקף סקירה זאת, בולטת היעדרותה של ישראל ממנין המקרים שנבדקו. צה"ל אינו מוזכר במהדורה המקורית של הספר אפילו פעם אחת. פרופ' משה ליסק, אחד מ'האבות המייסדים' של חקר צבא-חברה בישראל, ניסה לנמק היעדרות זאת, ולתקנה, בהקדמה מורחבת שחיבר למהדורה העברית.

■ ברמה הראשונה, לפי פיינר, נכללים מצבים בהם הצבא מנסה להפעיל מה שהוא מכנה "השפעה" על הממשלה האזרחית, למשל בקביעה של אסטרטגית הביטחון הלאומית. לטענתו, נתיב זה נחשב לחוקתי לחלוטין – ואפילו שגרתי – גם במשטרים הדמוקרטיים ביותר, שברבים מהם קיים פורום מיינץ (דוגמת "המועצה לביטחון לאומי" בארה"ב), בו ניתן לנציגי זרועות הצבא מעמד רשמי. כמובן, גם מצב זה יכול ללבוש צורה פחות תמימה, משום שכינון פורום משותף לנציגי הצבא והממשל האזרחי מאפשר (ואולי מעודד) יצירת קואליציות בין מפקדי צבא ופוליטיקאים בעלי דעה משותפת, כנגד קואליציה המחזיקה בדעה מתחרה. באופן כזה, עצם קיום המנגנון נותן לגיטימציה לאנשי צבא בכירים למלא תפקיד של שחקנים קבועים בזירה הפוליטית, בין היתר על ידי הכנסת כמעט כל נושא ציבורי תחת המטרייה הכוללת של "ביטחון לאומי".

■ אפילו בגרסתו החמורה ביותר, מצב זה של "השפעה" שונה מן הרמה השנייה של התערבות צבאית בפוליטיקה, המכונה עליידי פיינר "סחיטה". ברמה זו חשוב להבחין בין ביטויים שפירים (benign) וביטויים בלתי-שפירים של התנהלות. הקטגוריה הראשונה כוללת סיטואציה בה הצבא מטיל אימה על הרשויות האזרחיות, למשל עליידי פרסום אזהרה שללא תוספת תקציב לא יוכל למלא את משימותיו המבצעיות. "סחיטה" מקבלת אופי חמור יותר והופכת לבלתי-שפירה כאשר הצבא מוסיף לאזהרה כזאת איום להשיג את מבוקשו באמצעות השתלטות על משאב לאומי בעל ערך תקציבי (כגון הנמלים או מאגרי הנפט והגז). פיינר מזהה גם מה שבעיניו נראה כצורה מתוחכמת יותר של "סחיטה": כאשר הצבא מודיע שאין בכוונתו להגן על המשאבים הלאומיים (או על חיי בעלי התפקידים הפוליטיים הבכירים) במקרה שקבוצות אזרחיות אנטי-ממשלתיות הטוענות לשלטון ינסו להשיג אותו בכוח. במקרה כזה, גם הימנעות הצבא מהתערבות אקטיבית הופכת את התנהגותו לאפקטיבית. הגם שאף חייל אחד אינו זז מבסיסו, די באזהרת הפיקוד הבכיר של הצבא שכן יכול לקרות, כדי להעניק לו מעמד הגמוני.

■ רק כאשר מפקדי הצבא בדעה שכל דרגות ההתערבות ה"פחות בוטות" אינן מספיקות, יתכן כי יפנו לנתיב הקיצוני של תפיסת מקומו של המשטר האזרחי, בשלמותו או בחלקו. כפי שמציין פיינר, גם כאן יש מגוון של אפשרויות. הידועה ביותר ביניהן היא ניצול יכולת הארגון של הצבא והמשמעת של יחידותיו לשם ביצוע הפיכה (בצרפתית coup d'état וכך גם באנגלית; בגרמנית putsch; ובספרדית ובפורטוגזית

golpe), המיועדת להעברת רסן השלטון לידי במהירות.⁷ פיינר מזהה גם מקרים רבים בהם צבאות הצליחו להשיג שליטה (לפעמים באמצעות הפלת ממשל אזרחי אחד והחלפתו על ידי אחר, הנתון לחסדי הצבא) בהליך הדרגתי, בו הם צוברים שליטה על מוקדי כוח שונים בזה אחר זה.

הצעת פיינר להבחין בין דרגות חומרה במדרג של התערבות הינה רלבנטית בהקשר של האזהרות שנשמעו בישראל לגבי סכנת "המדרון החלקלק" במסגרת ההתמודדות הלאומית כנגד הקורונה. כזכור, "השפעה" (לפי הגדרת פיינר) אינה חורגת מהנורמות הדמוקרטיות המקובלות – בוודאי לא בישראל, בה נחשבים הגבולות בין המגזר הצבאי והמגזר האזרחי ל"מקוטעים", ולכן לחדירים, גם כאשר לא נשקפת סכנה יוצאת דופן לביטחון למדינה ולתושביה.⁸ משמעות הדבר הינה כי התממשות החשש שהצבא יגלוש מעבר לדרגת ה"השפעה" טעונה הוכחה לכך שמפקדיו מעוניינים, או משתדלים, לחרוג מהמסגרת המקובלת.

התובנה השנייה בספרו של פיינר מספקת את הכלים התיאורטיים הנחוצים כדי לערוך בדיקה מעין זו. בחלק זה של מחקרו מדיש פיינר כי תזוזת צבאות במעלה מדרג ההתערבות אינה מתרחשת מעצמה. כיוונה של תנועה זו, כמו גם מהירותה ואף עצם התרחשותה, מותנות בשלושה משתנים עיקריים, הניתנים לניסוח כשאלות נפרדות:

1. האם ניתנת לצבא הזדמנות (או הזדמנויות) להתקדם ברצף של דרגות התערבות, למשל על-ידי הרחבת חדירתו לתחומים אזרחיים?

2. גם בהינתן ההזדמנות כזו, האם עומדות לרשות הצבא היכולות הדרושות למלא כראוי ולאורך זמן פונקציות ניהול בתחומים האזרחיים אליהם הוא פולש?

3. חשוב מכל, האם יש למפקדי הצבא מניע (או מניעים) לנסות לנצל את ההזדמנות להעלאת פרופיל נוכחותם בזירה האזרחית?

בהמשך נבחן שלוש שאלות אלה בהקשר הישראלי הנוכחי.

7 Lutfwak, E. (2016), Coup d'état: A practical handbook. Harvard University Press
המחבר מונה 616 ניסיונות לבצע coup ברחבי העולם בין 1945–2010. מתוכם, 299 (49%) הצליחו.
8 ראה לדוגמה, ליסק, מ. (1991), "הרכיבים האזרחיים של תורת הביטחון הלאומי של ישראל", עיונים בתקומת ישראל, 1: 191–210

הזדמנות הצבא להרחיב התערבותו בתווך האזרחי

נקודת המוצא לדיון זה היא שמשבר הקורונה אכן מספק לצה"ל הזדמנות להגביר (עד מאוד) את מעורבותו בניהול תחומים אזרחיים מובהקים, וזאת במיוחד לאור רמת האמון הגבוהה לה זוכה צה"ל בציבור ורציפותה.⁹ במובן זה, דרישת שר הביטחון לשעבר בנט להעביר לידי מערכת הביטחון את ניהול המאבק נגד הנגיף מזכירה (אולי במתכוון) את הקריאה "תנו לצה"ל לנצח", שהייתה נפוצה בקרב חוגי הימין הפוליטי בשנות האינתיפאדה השנייה.¹⁰ דרישה זו מקבלת משנה תוקף לאור מאפייני המשבר, שרבים מהם (כגון תחושה ציבורית של איום מוגבר נוכח תופעה פתאומית בעלת השלכות חברתיות וכלכליות מפחידות) מתכתבים עם אלה הקיימים במצבי מלחמה. במילים אחרות, עוצמת האירוע מגבירה את סיכויי אפקט "המדרון החלקלק", במיוחד במקרה הנוכחי, נוכח קשיי ההתמודדות של מערכת הבריאות עם המגפה. בתנאים אלה, זה אך טבעי שנבחרי ציבור בישראל, כמו עמיתיהם במדינות דמוקרטיות רבות אחרות, ידרשו מכוחות הביטחון להשתתף במערכה שכמה מהם כינו מפורשות "מלחמה".¹¹

אפילו צבאות שתקציבים קוצצו משמעותית בשנים האחרונות – וכדאי לזכור כי צה"ל אינו נכלל ביניהם – הראו נכונות להיענות לדרישות אלה ובכך להוכיח מחויבות להגנת האזרחים. לכן, במקומות רבים בעולם צבאות הפנו לצורך בלימת התפשטות נגיף הקורונה לא רק בסיסים ושטחי אימונים ששימשו כמתחמי אכלוס לחולים ו/או אזרחים החייבים בבידוד, אלא אף נכסים חומריים אחרים, כגון אמצעי שינוע (משאיות, מסוקים, מטוסי תובלה) ומחסנים מלאים במנות קרב ותרופות. חשוב יותר, צבאות אלה (ובדומה להם גם צה"ל) העמידו לרשות המאבק משאב אנושי חיוני – חיילים ממושמעים ומפקדים המתורגלים לנסח פקודות רלבנטיות ביעילות ובמהירות ולדאוג לביצוען.

הייחוד במקרה הישראלי הוא כי הקריאה לרתום משאבים מסוגים אלה לטובת המאמץ האזרחי הושמעה בשיאו של משבר פוליטי-חוקתי פנימי חסר תקדים, שעוצמתו החלישה את יכולת הדרג המדיני להתמודד עם אתגר הקורונה. כבר עם פרוץ המגפה, ראש הממשלה ריכז בידיו אישית את הטיפול בה, באמצעות המטה לביטחון לאומי (המל"ל), מבלי להיעזר במטה בין-משרדי מקצועי ו/או בפורום ייעודי של שרים ופקידים בכירים. גם הכנסת – הגוף שאמור, בשיטה הפרלמנטרית הישראלית לפקח על פעולות הממשלה – נוטרלה למשך תקופה ארוכה. נוצר רושם שאופן ניהול המאבק נגד הנגיף

¹⁰ שלום, ז., הנדל, י. (2010), תנו לצה"ל לנצח. הסיטמה שהגשימה את עצמה. תל-אביב: ספרי חמד
¹¹ כהן, ס., אלרן, מ. (2020), דפוסים של פעילות צבאית במלחמה נגד הקורונה: לקחים לישראל מניסיונם של אחרים. המכון למחקרי ביטחון לאומי, מבט על, גיליון 1300.

לקוי. לאור המו"מ המפותל בדרך להקמת ממשלת אחדות, ברור היה כי הגורמים הפוליטיים המרכזיים האחראים למאבק זה אינם מקדישים לו את כל תשומת ליבם ומרצם, ואינם דואגים לכינון התשתיות הניהוליות המקצועיות הדרושות כל כך. כינון הממשלה החדשה, ב-27 במאי 2020, לא הביא לתמורה ניכרת בתמונה זאת. "קבינט הקרונה", שהקמתה צוינה בקווי היסוד של הממשלה, התכנסה לראשונה רק כעבור עשרה ימים – וגם אז התגלה גוף זה (בן 14 שרים, שרק בסוף יולי הצטמצם) כמכשיר מסורבל ומפוצל ובלתי יעיל.¹²

לא במקרה, נורו חיצו ביקורת חדים במיוחד כנגד מחדלי ניהול אלה על ידי שני אלופי צה"ל לשעבר, שהבליטו את ההבדלים העמוקים בין התנהגות הממשלה במקרה הנוכחי לבין זה שהתרגלו אליה בהזדמנויות רבות בזמן שירותם במטה הכללי של הצבא.¹³ צרמו לאזניהם במיוחד הדיווחים בתקשורת לגבי דרך קבלת ההחלטות, כגון בנוגע להטלת סגר על הציבור ושלבי שחרורו, שמתוכה ניתן היה להבין כי ראש הממשלה ושותפיו המועטים לניהול המשבר (ובראשם פקידי משרדי הבריאות והאוצר) אינם פועלים בצוותא ולפי תכנית אסטרטגית ארוכת טווח, אלא מתנהלים "מן היד אל הפה" וגרוע מכך – תוך כדי חילוקי דעות. הסכם נתניהו-גנץ שנחתם ב-20 לאפריל 2020 ושסלל את הדרך להקמת ממשלת אחדות חודש לאחר מכן, לא פתר בעיה זו וספק אם יש ביכולתו לשפר את רמת האימון של הציבור במערכת הפוליטית, שתמיד הייתה נמוכה בהרבה מזו הניתנת לצה"ל. בתנאים אלה, אין פלא כי רבים קראו להעביר לצבא מידה גדולה של אחריות, עד כדי הענקת הגמוניה.

אולם ראוי להסתכל גם בצדה השני של המטבע. כזכור, לדעת פיינר, עצם קיום תנאים המאפשרים את הגברת התערבות הצבא במגזר האזרחי, עד כדי שליטה אפקטיבית, כלל אינו מבטיח את מימושה של התרחשות זו. תנאי חשוב הרבה יותר להתנעה לכיוון "המדרון החלקלק" של מיליטריזציה מוגברת היא היכולת של מפקדי הצבא לנצל את ההזדמנות שנוצרה ונכונותם לעשות כך. ניתן להטיל ספק בקיום שני תנאים אלה.

האם יש לצה"ל היכולת להתערב עד כדי שליטה?

מבחינות רבות, צה"ל ראוי להיחשב לארגון הציבורי החזק והבעל הכישורים הארגוניים המגוונים ביותר במדינה. חוק גיוס החובה מעניק לו גישה למאגרים גדולים במיוחד של

¹² ראה למשל: https://www.mako.co.il/news-politics/2020_q2/Article-bbc0eadf6ecd271026.htm

¹³ עמוס ידלין, "זמן לתחקר את ניהול המשבר", 19.04.2020, מאמר דעה

[Ynet, https://www.ynet.co.il/articles/0.7340.L-5717124.00.html](https://www.ynet.co.il/articles/0.7340.L-5717124.00.html)

וכן, אלוף (מיל.) גיורא איילנד, "אין עוד מלבדו?", ראיון ב-דה מרקר ב-26.03.2020

<https://www.themarker.com/markerweek/premium-1.8712876>

כוח אדם. בנוסף, הוא נהנה מיתרונות ברורים ברכש, בלוגיסטיקה, בשליטה ובקרה ובהפעלה משולבת של מערכות מתוככמות. נתוני פתיחה עדיפים אלה מכשירים את צה"ל לשמש כ"כוח עזר" חיוני למנגנונים האזרחיים, והם מסבירים את הבקשה הכמעט נאשט ששיגר משרד הבריאות ל-צה"ל כבר במחצית השנייה של יוני 2020 להורות לחיל הרפואה להפנות חובשים לביצוע בדיקות קורונה במוקדי תחלואה אזרחיים.¹⁴ אולם קיים פער גדול בין סיוע לבין ניהול, ואין להסיק מהתלות של המנגנונים האזרחיים בתמיכה צבאית על אמונה ביכולת צה"ל להוביל מערכות אזרחיות מורכבות. אדרבה, קיימות סיבות טובות לפקפק ביכולת זאת.

הסיבה הראשונה והבסיסית לכך היא קשיי "ההמרה" של סוגי עוצמה השונים זה מזה.¹⁵ קשיים אלה בולטים במיוחד בכל הנוגע לכוחות צבא, המגלים להפתעתם לעיתים תכופות כי האמצעים המגוונים המאפשרים להם להשמיד אויבים קונבנציונאליים אינם רלבנטיים דיים במקרים אחרים, למשל במאבק כנגד התקוממות עממית. בדומה לכך, יכולתו המוכחת של צה"ל לנהל בהצלחה מערכות מורכבות במצב של עימותים אלימים אינה ערובה למסוגלותו להשיג תוצאות דומות בהתמודדות כנגד נגיף הקורונה – תופעה המתכתבת עם אויב "בלתי-קונבנציונאלי".

אמת, צה"ל צבר במשך השנים ניסיון בהתמודדות עם אסונות טבע אזרחיים כמו רעידות אדמה. כבר ב־1953 השתתף חיל הים במאמץ הבינלאומי להושיט עזרה רפואית לניצולי אסון טבע שפקד כמה איים ליד יוון, ובעשורים האחרונים שיגר פיקוד העורף (פקע"ר) מספר משלחות לאתרי רעידות אדמה בטורקיה (1999, 2011), יוון (1999) והודו (2001), האיטי (2010), נפאל (2015) ומקסיקו (2018).¹⁶ שאיפתו של צה"ל להפיק לקחים מניסיון זה גם לגבי ישראל באה לביטוי בתרגיל "כלוב קיץ" ב־2017: תרחיש של רעידת אדמה קשה שבמהלכה, כביכול, נהרסו (על פי תרחיש הייחוס המקובל) 200 אלף בתים ובניינים, נהרגו 7,000 בני אדם, כמאה אלף נפצעו וכ-300 אלף הפכו לחסרי בית. ההיקף הנרחב של תרגיל זה מין הסתם שיפר את יכולותיו של צה"ל, אבל ספק אם יכולות אלה רלבנטיות למגיפה, שלקראתה לא נערך תרגיל כלל. כדברי קצין בכיר בפיקוד העורף: "... זה תמיד היה על השולחן כתרחיש אפשרי אבל בסדר עדיפויות נמוך עד כדי הזנחה".¹⁷

14 מכתבה של פרופ' רות דצקצי (ראש שירותי בריאות הציבור) אל אלוף אהרון חליוה, ראש אגף המבצעים במטה הכללי, 25 ביוני 2020. מורסם בתוך: <https://pic-upload.ynet.co.il/news/272216920.pdf>

15 "אי-ההמרה" (non-convertibility) של עוצמה נידונה בהרחבה בתוך: Baldwin, D. A. (2016), Power and International Relations: A Conceptual Approach. Princeton University Press

16 מתוך: <https://www.idf.il/en/minisites/humanitarian-missions/the-idf-s-humanitarian-aid-through-the-years>
17 קצין בכיר בפיקוד העורף, מצוטט בתוך: יניב קובוביץ, "בכירים במערכת הביטחון: לצה"ל חסרים הידע והיכולת הנדרשים לניהול המשבר", הארץ, 16.04.2020. <https://www.haaretz.co.il/misc/article-print-page/premium-1.8769525>

נזכיר שצה"ל ופקע"ר לא התנסו אף פעם בניהול אסון המוני בישראל. גם ניסיונם במשברים ביטחוניים בתווך האזרחי מוגבל למדי, משום שעד כה לא אירעו בארץ אסונות רחבי היקף ונפגעים. יתר על כן, גם תרגול רעידת אדמה אינה דומה למעורבות בתרחיש של מגפה. לכן, מדובר בהבדלים המגבילים מאוד את אפשרות ה'המרה' הנחוצה במקרה זה – שימוש במיומנויות שנרכשו תוך כדי התמודדות עם משברים צבאיים ותרגול חד פעמי של רעידת אדמה – למשבר של טיפול במגפה. רעידות אדמה מאופיינות בהיותן מכות חד-פעמיות, שעיקר הנזק הנגרם על ידן מתגלה בשעות ובימים הראשונים, בהם כוחות ההצלה משקיעים את עיקר המאמץ בהצלת נפגעים ונלכדים ובפינוי הריסות. מגפה, לעומת זאת, אינה אירוע כזה. המאבק נגד התפשטותה דומה יותר למלחמת "התשה" מאשר למלחמת "בזק". ההתנהלות במערכה כזאת מחייבת הקפדה יום-יומית לאורך זמן על זיהוי התפשטות הנגיף ומאפייניו, ביצוע בדיקות מעבדה קפדניות במוקדי התחלואה, ומעקב ממושך אחרי שמירת ההנחיות שניתנו לציבור הרחב. ככל הנראה דווקא למילוי משימות אלה צה"ל – ובתוכו פיקוד העורף – יימצא הרבה פחות כשיר. רוב כוח האדם העומד לרשותו מורכב ממשרתי מילואים, שספק אם ניתן להחזיק אותם מגויסים לפרקי זמן העולים על שבועות ספורים, וגם בתקופה זו יעילותם עשויה להיות מוגבלת. זאת משום שיחידות פיקוד העורף – בדומה לחיל הרפואה הצבאי – אינן מתמחות בתחומים רפואיים שאינם קשורים לטיפולם טראומטיים, ובוודאי לא באפידמולוגיה.

מוגזמת עוד יותר היא ההנחה שצה"ל יהיה מסוגל לנהל מערכות אזרחיות מורכבות אחרות, החל מניהול השלטון המקומי וכלה בפיקוח על המשק והמגזר הפיננסי. אמת, מאז כינונו ב-1948 צה"ל צבר ניסיון מסוים גם בתחומים כאלה. בשנות החמישים של המאה הקודמת צה"ל היה מעורב מאד בקליטת העלייה ההמונית. עד 1966 הוא ניהל את הממשל הצבאי שהוטל על רוב אזרחי ישראל הערביים לאחר הקמת המדינה, ובין 1967 וחתימת הסכם "אוסלו ב'" בספטמבר 1995 ניהל משטר דומה בשטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים. אולם, ספק רב אם ניסיון זה יהיה רלוונטי ושימושי בתנאים הנוכחיים. גם אם עדיין נשמרים בזיכרון הקולקטיבי המוסדי של הצבא ו/או משרד הביטחון רזי הממשל הצבאי שנלמדו בדורות קודמים (דבר המוטל בספק), השוני התהומי בין התנאים בהם פעל צה"ל אז לבין המצב כיום מנטרל כל אפשרות ליישום לקחים מהעבר. מנגנוני המשק, התקשורת והרווחה שעליהם דרושים פיקוח בישראל

של היום הם לאין שיעור מורכבים ומפוזרים יותר מאשר אלה שהיו קיימים בשטחים עד שנות ה־90, קל וחומר במגזר הערבי בישראל עד 1966. מותר להניח לכן כי גם אם היה רוצה לקבל את האחריות על מנגנונים אלה, צה"ל לא היה יודע איך לעשות זאת לבדו.

האם יש לצה"ל הרצון להתערב עד כדי שליטה?

רצון הצבא להעצים את התערבותו במגמה של שליטה במאבק נגד התפשטות הקורונה עומד בסימן שאלה גדול אך יותר, וזאת מכמה סיבות:

הסיבה הראשונה והחשובה ביותר היא הצורך של צה"ל להבטיח את יכולתו להמשיך למלא את ייעודו המרכזי: הגנת המדינה על-ידי הרתעת אויביה והבסתם במקרה הצורך. עד הופעת הקורונה לא היה ניתן להעלות על הדעת תרחיש לא-צבאי שיאתגר יכולת זו, גם כאשר צה"ל נחלץ למשימות אזרחיות. מאז ראשיתו עמדו לרשות צה"ל די משאבים, חומריים ואנושיים, כדי להגן על המדינה ובו בזמן גם למלא מגוון רחב של מטרות אזרחיות: החל מסיוע בבניית מעברות בעשור הראשון של המדינה ועד אחזקת הפרויקט המוגבל בהיקפו של "נערי רפול" בשנות השמונים של המאה הקודמת. הבעיה נעוצה בכך כי אופיו של נגיף הקורונה מעקר את הרלבנטיות של תקדימים אלה. להבדיל מכל המפעלים החברתיים החשובים בהם התנסה צה"ל בעבר, נגיף הקורונה מעמיד בסכנת הדבקה (ואף מאיים לקטול) כל מי שבא אתו במגע. אי-לכך, הצבת חיילים באזורי תחלואה מסכנת לא רק את בריאותם של המוצבים בחזית המערכה, כגון צוותי חיל רפואה ופיקוד העורף, אלא דרכם אף את כל יתר חלקי הכוח. המודעות לסכנה זו כבר הביאה צבאות אחרים בעולם להגביל את חשיפת כוחותיהם לאוכלוסיות אזרחיות, בטענה שאם לא יעשו כך תהיה פגיעה קשה ברמת הכוונות שלהם מול אויביהם.¹⁸

סכנת הידבקות זו חריפה במיוחד במקרה של צה"ל, וזאת משתי סיבות ארגוניות. ראשית, צה"ל בכללותו (ופקע"ר בפרט) נשען בעת משבר על גיוס מילואים מקרב האזרחים. בנוסף, משרתי חובה וקבע רבים לנים בבתיהם, ולכן לא ניתן להבטיח שהם ישמרו כללי ריחוק מאזרחים. הרחבת השתתפות צה"ל במאבק נגד הקורונה רק תעלה עוד יותר את מידת פגיעותו. כמובן, אין לראות בכך סיבה לבטל את חובת הצבא להירתם למאבק זה, בין היתר – אם יידרש – על-ידי מתן סיוע לתוֹך האזרחי, כפי שכבר נעשה בגל הראשון של המגפה. אף על פי כן, הדאגה לבריאות חייליו בהחלט ראויה

¹⁸ כהן, ס. (אפריל 2020), "דפוסי פעילות צבאית במלחמה נגד נגיף קורונה", בלוג סיווג ביטחוני, המכון הישראלי לדמוקרטיה, <https://www.idi.org.il/blogs/security-clearance/coronavirus-and-idi/31294>
דחיפות קריאות אלה הודגמה בחודש אפריל 2020, כאשר דווח כי הצי הסיני ערך תרגילים בימי מזרח אסיה ובכך ניצל את היעדרותן מאזור זה של שתי נושאות מטוסים אמריקניות שנאלצו לעגון בנמלי הבית שלהן עקב הידבקות של אנשי צוותן. ראה

<https://www.businessinsider.com/chinese-military-resumed-drills-as-us-military-deals-with-coronavirus-2020-4>

להימנעות בין הבלמים כנגד נטייה היפותטית של צה"ל לנוע במדרון חלקלק לעבר תפיסת מקומן של הרשויות האזרחיות בניהול המשבר.

ניתוח עלות-תועלת המבוסס על פרספקטיבה רחבה יותר מביא למסקנה זוהה. גם אם בסיס המדידה הוא מעמדו הציבורי של צה"ל, נראה כי מבחינתו שר הגברת מעורבותו במאבק נגד הקורונה עשוי לצאת בהפסדו. אין בקביעה זאת להמעיט מהימנעות הציבורית שתתוסף לצה"ל (ולמעשה כבר התווספה) כתוצאה מזריזות תרומתו למאבק נגד הנגיף ועילות תרומה זו. לשיקול זה ניתן להוסיף תחומים מעשיים יותר בהם יכולים מערכת הביטחון בכלל, וצה"ל בפרט, להפיק רווחים מהשתתפות במאבק הלאומי הנוכחי: כך מונה יגיל לוי את התחום הכלכלי (הצדקה לתקציבי הביטחון המנופחים) והתחום הטכנולוגי (חיזוק יוקרתן של היחידות הטכנולוגיות של הצבא והענקת לגיטימציה למדיניות כוח אדם הגורמת למה שהוא מכנה "הסללה אתנו-מעמדית" בצבא, על ידי הכוונת בוגרי תיכוני העלית-האשכנזית-החילונית ליחידות אלה). בנוסף, ואולי מעל לכל לטענתו, נטען כי "עיסוקיו החברתיים של הצבא מחזקים את הלגיטימציה הנורמטיבית שלו כארגון המפעיל אלימות, בכך שמחדדים את תכונותיו המוסריות", ובראשן נכונות החיילים להסתכן למען הכלל. צירופם יחד של שיקולים אלה, לדעת לוי, מחליש את יכולת הצבא להתנגד למשימות המוטלות עליו, "בין אם מפקדיו מודעים למלוא התועלת [במשימות אלה] או לא".¹⁹

כנגד טיעונים כבדי משקל אלה, עומדים המחירים שצה"ל עשוי להידרש לשלם תמורת מעורבותו, במיוחד אם היא תהיה כרוכה בנטילת אחריות ניהולית משלו. הכבד בין אלה עשויה להיות הפגיעה הקשה – הצפויה במקרה של אי הצלחה – ברמת האמון של החברה בצה"ל. המבוכה תהיה גדולה עוד יותר אם מחדלים בתפקוד צה"ל במהלך המערכה יאפשרו הידבקות בקרב חיילים וחיילות בשירות חובה שיגרמו לאבדן חיים. חשוב להדגיש, כי לא רק במקרים קיצוניים מעין אלה עשויה מעורבות יזומה מצד צה"ל להתגלות כבלתי-כדאית מבחינתו. ניתן לצפות כי העלות תעלה על התועלת גם אם המאבק נגד הנגיף יוכתר בהצלחה, ואפילו אם צה"ל יוכל לזקוף תוצאה זו, לפחות ברובה, לתרומתו שלו. כפי שיפורט להלן, גם במקרה זה, צה"ל יצטרך לשלם לפחות שני סוגים של מחירים: האחד תדמיתי-ציבורי והשני ניהולי-ארגוני. סביר להניח כי די במודעות לסכנה זו כדי לשכנע את מעצבי המדיניות הביטחונית לנקוט בצעדי ריסון עצמי, על-ידי הגבלת למינימום של מעורבות הצבא במשבר.

19 לוי, י. (אפריל 2020), "צבא העם" נאבק בקורונה, בלוג סיווג ביטחוני, המכון הישראלי לדמוקרטיה, <https://www.idi.org.il/blogs/security-clearance/coronavirus-and-idi/31265>

א. המחיר התדמיתי-ציבורי

במדינות ליברליות-דמוקרטיות צבאות מהססים מאוד למלא פקודה הכרוכה בעימות אפשרי עם אזרחי המדינה שלהם. אישור לכלל זה, התקף גם לגבי צבאות שכל חייליהם התנדבו לשרת (תמורת שכר), סיפקו לאחרונה מפקדים בכירים לשעבר של צבא ארה"ב אשר הגיבו בחריפות להתייחסות של הנשיא טרמפ בדבר שיגור יחידות צבא לדכא המהומות שפרצו ביוני 2020.²⁰ צה"ל, שברובו מורכב מחיילי חובה (בסדיר ובמילואים), יהיה רגיש במיוחד לסוגיה זו. הנושא רלבנטי מאחר ודי בניסיון הקצר שהצטבר עד כה (אמצע יוני 2020) בטיפול במשבר הקורונה בישראל כדי להוכיח כי המאמץ לשלוט בהתנהלות האזרחית יכול להיות כרוך בחיכוך ואף בעימותים אפשריים עם מגזרים שונים בציבור, במיוחד אלה שפרנסתם נפגעה עקב צווים המגבילים את חופש העיסוק והתנועה. על רקע תסיסה חברתית-כלכלית מעין זו, אפילו מידה 'רכה' של השתתפות עקיפה של צה"ל באכיפת המגבלות (כמו מתן גיבוי למשטרה), יכולה לפגוע בתדמיתו כ'צבא העם' האמור שלא לנקוט עמדה בסכסוכים חברתיים ו/או פוליטיים. בנוסף לכך, הדעת נותנת כי מינוני החיכוך יתגברו אם יידרש הצבא לאמץ פרופיל אקטיבי יותר במוקדי תחלואה, שחלקם מאוכלסים על-ידי מגזרים (כגון חרדים וערבים) שיחסם הראשוני לצה"ל היו מסווג. מאז מלחמת לבנון השנייה התפתחה בפיקוד העורף מגמה של "אחריות מרחיבה", שמשמעותה הרחבת מעורבות הפיקוד במשברים בתווך האזרחי מעבר לחילוף והצלה. אולם, הרושם הוא כי זאת מגמה פרטיקולארית, המוגבלת לפיקוד העורף. מזווית הראייה של המטה הכללי נראה כי המודעות למחירים האפשריים של יישום מגמה זאת תספק סיבה לצמצם עד כמה שאפשר את מעורבות הצבא במאבק נגד הקורונה.

ב. המחיר הניהולי-ארגוני

מזה מספר שנים, נראה כי בתוך צמרת צה"ל מתרוצצות שתי מגמות סותרות. מגמה אחת מתבטאת בניסיון לחזק את תדמית הכוח כ"צבא העם", ועמה היצמדות לגיוס חובה אוניברסלי לצעירים ולצעירות יהודים. מגמה זאת כרוכה בהמשך מחויבותו של צה"ל לקחת חלק במפעלים חברתיים לאומיים, השתתפות היוצקת תוכן לסיסמת העבר של "עם בונה צבא בונה עם". מנגד, ניכרת כיום למעשה מגמה אחרת, של "התמקצעות". זו מאופיינת לא רק בהתקדמות הדרגתית לקראת הסדרי גיוס ברניים יותר, אלא אף בהאצת תהליך המכונה זה מכבר "צמצום תפקודי": התמקדות הצבא במשימות הליבה שלו והקטנת המשאבים המוקצים למשימות חברתיות.²¹

20 ראה המנשר שפורסם ב-15.6.2020:

<https://www.justsecurity.org/70608/the-strength-of-americas-apolitical-military>

21 פלד, ט. (אפריל 2012), "עם בונה צבא בונה עם - האמנם?", מערכות, 442, עמ' 68-73

לאחרונה, נראה כי בהתמודדות בין שתי מגמות אלה גוברת השפעת השנייה. עדות משמעותית לכך ניתן לזהות ב- אסטרטגית צה"ל, מסמך שפורסם לראשונה בשנת 2015, בחתימתו של מי ששימש אז כרמטכ"ל, רב אלוף גדי אייזנקוט.²² במסמך זה (שעודכן כעבור שלוש שנים) פרס צה"ל לראשונה בפרהסיה את העקרונות להם הוא מחויב. בין היתר, ובפירוט חסר תקדים, מציג המסמך תמונה מקיפה ועדכנית של קשת האתגרים האסטרטגיים המסורתיים והחדשים המשפיעים על תפיסת הפעולה של הצבא ועל תהליכי בניין הכוח הנגזרים מתפיסה זו. בהקשר הנוכחי, מעניינת ומשמעותית היא העובדה כי למרות אורכו היחסי של 'אסטרטגית צה"ל', אין בו כל התייחסות לסביבה החברתית בה פועל הצבא ולהשפעתה האפשרית על בחירותיו התפעוליות. התעלמות זו מהממד החברתי לא נעלמה מעיני חוקרים מטעם ה-INSS והביאה אותם להעיר כי:

היעדר ההתייחסות במסמך למגוון הממדים והמורכבויות של "החזית האזרחית" מעיד, ולו במשתמע, שצה"ל אינו לוקח על עצמו מלכתחילה אחריות למשימות בעלות גוון אזרחי בהגנה על החזית האזרחית: הוא אינו משתתף בעיצוב מוכנותה לשעת חירום ובתפעולה התקיין בעת משבר (שיכול להיות ביטחוני או לא ביטחוני, כמו רעידת אדמה קשה). המשמעות היא שצה"ל מצמצם את עצמו למענה הצבאי הסוגיה הזאת מקבלת משנה דחיפות אם עורכים בחינה השוואתית של מסמך האסטרטגיה למסמכים דומים שנכתבו בדמוקרטיה מערבית. מתברר כי אף שאין בהן מודל גיוס חובה כמו בישראל, מופיעה במסמכים האלה התייחסות נרחבת לקשר שבין הצבא באותן המדינות לבין החברה.²³

אין זה המקום לברר האם מסמך אסטרטגית צה"ל אכן מבטא משנה סדורה בנוגע ליחסי צבא-חברה. גם אם התשובה שלילית, ניתן לשער כי הוא משקף את התחושה הרווחת בצה"ל כי טשטוש הגבולות בין המגזר הצבאי והאזרחי, שלטענת גבי שפר ואורן ברק²⁴ במשך שנים רבות אפשר לצה"ל ולמפקדיו הבכירים גישה חופשית למוקדי כוח אזרחיים רבים במדינה, כבר אינו פועל לטובתו. זאת משום שהגלגל התחיל להתהפך: בקצב הולך וגובר מתגלה נטייתם של גופים וקבוצות אזרחיות לנצל אותו מצב של טשטוש הגבולות כדי לפרוץ לתוך תחומים שצה"ל היה רוצה לראות אותם כנחלתו הבלעדית והמוגנת. להבדיל מן העבר, תופעה זאת אינה מוגבלת לממשלה, שתמיד עמדה בתוקף על

²² המסמך מובא ונידון בפירוט בתוך: אלוף, מ., סיבוני ג., מיכאל קובי (עורכים) (2016), 'אסטרטגית צה"ל' בראי הביטחון הלאומי, המכון למחקרי ביטחון לאומי, תל-אביב.

²³ אלוף, מ., סיבוני ג., מיכאל קובי (עורכים) (2016), 'אסטרטגית צה"ל' בראי הביטחון הלאומי, המכון למחקרי ביטחון לאומי, תל-אביב, מפרק המבוא, עמ' 20-21.

²⁴ ברק, א., שפר, ג., עורכים (2008), "הרשת הביטחונית" בישראל והשפעתה, צבא שיש לו מדינה? ירושלים, עמ' 16-44.

כפיפות הצבא לפקודותיה. היא מורגשת גם, ואף ביתר שאת, בגופים סטטוטוריים אחרים, ובראשם הכנסת (המפקחת כיום הרבה יותר מאשר בעבר על נושאים הנוגעים לצבא, כגון תקציב הביטחון) ובג"צ (שבעשורים האחרונים הרבה להפגין את נכונותו לשפוט נושאים רבים הקשורים להתנהלותו המבצעית של צה"ל, במיוחד בשטחים). מרשים עוד יותר הוא המספר ההולך וגדל של הגופים הלא-סטטוטוריים שלאחרונה מתערבים בענייני צבא בתחומים מנהליים - ואף מבצעיים - ובכך מכרסמים באוטונומיה המקצועית שלו. בולטים במיוחד בקטגוריה זאת הם נציגי התקשורת המסורתית והמשתתפים ברשתות חברתיות, התאגדויות ספונטניות של הורים (שהאפקטיביות ביותר עד כה הייתה "ארבע אימהות") וקבוצות לחץ, שלעיתים מציגות לצה"ל דרישות סותרות, דוגמת שדולת הנשים, או רבני אגוד ישיבות ההסדר.

ייתכן מאוד כי אימוץ מדיניות של "צמצום תפקודי" על ידי צה"ל מהווה תגובת-נגד למגמות אלה בחברה הישראלית. רושם זה מתחזק לאור מאמצי הצבא להקרין, במקביל, תדמית המדגישה את ייחודו כארגון מקצועי השונה מכל ארגון אחר במדינה לא רק בתפקידיו אלא אף בתרבותו המוסדית. מאמצים אלה מסמנים עד כמה מעוניין צה"ל להגן, ככל האפשר מבחינה חוקית, על מקסימום אוטונומיה שלו בתחומים המבצעיים שבאחריותו. מסר אחרון זה, שכאמור מבצבץ במשמע ב-אסטרטגית צה"ל, מהדהד בקול רם ב-"תנופה", התוכנית הרב-שנתית שהציג הרמטכ"ל בפברואר 2020, לפני פרוץ משבר הקורונה. בתכנית הרב שנתית (שלא פורסמה במלואה) נקבע כי סיכויי השגת יעדיה - "העצמת הקטלניות בצה"ל, הן בהיקף והן בדיוק" - אינם תלויים בתוספת תקציבית בלבד, אלא גם במה שכוונה בה "תרבות צבאית", תוך מתן קדימות ל"מקצוע הצבאי" וייחודו.²⁵

על רקע שני מסמכים אלה, "אסטרטגית צה"ל" ו"תנופה", המצביעים על מגמתו העכשווית של הצבא, מובלט גובה המחיר הארגוני שהוא יאלץ לשלם אם מפקדיו אכן יעמיקו את מעורבותם במאבק נגד הקורונה עד כדי נטילת ההובלה. צעדים כאלה עשויים לגרום לבלימת התקדמות צה"ל לעבר הרמה הרצויה לו של "התמקצעות צבאית" משני טעמים: הראשון, והמובן מאליו, הוא תקציבי: תנאי המשק הישראלי בעידן פוסט-קורונה ממילא יחייבו ריסון גם בהקשר של תקציב הביטחון, כאשר ספק אם צה"ל יקבל פיצוי על ההוצאות שיהיו כרוכות בפעילויותיו למיגור הקורונה, גם אם

25 על תר"ש 'תנופה' ראה במערכת אתר צה"ל, 13.02.20 [https://www.idfil.il/D7%9E%D7%90%D7%9E%D7%A8%D7%99%D7%9D/%D7%AA%D7%A8-%D7%A9-%D7%AA%D7%A0%D7%95%D7%A4%D7%94-202](https://www.idfil.il/D7%9E%D7%90%D7%9E%D7%A8%D7%99%D7%9D/%D7%AA%D7%A8-%D7%A9-%D7%AA%D7%A0%D7%95%D7%A4%D7%94/%D7%AA%D7%A8-%D7%A9-%D7%AA%D7%A0%D7%95%D7%A4%D7%94-202)

אלה יהיו מכריעות. אי-לכך, יהיה לו אינטרס להקטין מראש הוצאות אלה ככל האפשר, ולא להגדילן.

קל יותר היה לצבא לספוג את מחירי התערבותו המרחיבה בתחום האזרחי לו כל הגורמים (הן מחוץ לצבא והן בתוכו) הקוראים לו להוביל את המאבק נגד הקורונה היו מציעים לו "אסטרטגית יציאה", קרי - תכנית המפרטת באיזה שלב יוכל צה"ל להתנתק מהמאבק האזרחי ואיך לעשות כך. הבעיה היא כי, ככל הידוע, מתווה מסוג זה לא הוכן בדרגי התכנון האזרחיים, ובכל מקרה הוא קשה מאד לעיצוב וודאי ליישום בשטח. העדרו עשוי, מבחינת צה"ל, לחזק את הרושם כי הובלת מאבק זה יכולה להפוך להרפתקה מסוכנת וממושכת. בעלי מודעות היסטורית בוודאי יזכרו כי מצב דומה שרר ביוני 1967, כאשר בעקבות ניצחונות מלחמת ששת הימים נענה צה"ל לקריאת הממשלה לקבל על עצמו את ניהול ענייני השטחים הכבושים "עד שמעמדם יוסדר בהסכם שלום".²⁶ כידוע, עבר דור שלם עד שמומשה (וחלקית בלבד) תחזית מעורפלת זו. בינתיים צה"ל מצא את עצמו אחראי - שלא בטובתו - למגוון תחומים בשטחים אלה, שעוררו מחלוקות ציבוריות ובכך פגמו במעמדו כגוף 'ממלכתי'. מי מבין מפקדי צה"ל יהיה מעוניין לחזור על חוויה זאת?

סיכום

אין להגזים בסכנת "מיליטריזציה" של משבר הקורונה עד כדי פגיעה בעיקרון כפיפות הדרג הצבאי בישראל לדרג האזרחי הנבחר. כל הסיכויים הם כי התפתחות כזו תיבלם, הן על ידי המחויבות המושרשת של מפקדי צה"ל לשמירת עיקרון זה, והן על ידי מודעתם לנזק שהפרתו יגרום לארגון שבאחריותם.

²⁶ על ראשית הממשל הצבאי, ואי-הבהירות שאפיינה לידתה, ראה ספריו של שלמה גזית, ששימש כמתאם הפעולות הראשון בשטחים: גזית, ש. (1985), המקל הגזר: הממשל הישראלי ביהודה ושומרון. Gazit, S. (2003), *Trapped Fools: Thirty Years of Israeli Policy in the Territories*, Frank Cass Publishers, London